Research Article / Araştırma Makalesi

Dergiabant

2026, 14(1): 346-367, doi: 10.33931/dergiabant.1836208

Bir Kurumsallaşma Unsuru Olarak Minber: Arşivlerde Camiye Tahvil Edilen İstanbul Mescitleri

The Minbar as a Means of Institutionalization: Istanbul Masjids Converted into Mosques According to Archival Source

Maşide Betül KAYA[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 04.12.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 30.01.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.05.2026

Öz: İslam şehirleşmesinde ibadet mekânları zamanla mescit ve cami olarak işlevsel bir ayrım kazanmıştır. Mahalle ölçeğinde inşa edilen, minbersiz ve hutbesiz mescitler; toplumsal hafızada daha kurumsal bir yere sahip, minberli ve Cuma-bayram namazlarının kılındığı camilerden ayrılır. Osmanlı döneminde bu ayrım sabit kalmamış; toplumsal ihtiyaçlar, vakıf imkânları ve fizikî koşullar doğrultusunda birçok mescit camiye tahvil edilmiştir. Yapıların kapasite ve işlev açısından yetersizliği, coğrafî erişim ve iklim koşulları gibi unsurlar dönüşümde belirleyici olmuştur. Minber konulmasıyla hatîb, müezzin, salâ müezzini, devirhân ve kayyım gibi dinî hizmet kadrolarının yanı sıra vakıf gelirlerinin yönetimi için câbi ve nâzır gibi görevlilerin atanması zorunlu hâle gelir. Bu süreç evkāf nezareti ve şeyhülislâmın denetimiyle yürütülür, padişahın beratıyla tamamlanır. Çalışma, mescit-cami dönüşümünü fiziksel değişimin ötesinde kurumsal ve toplumsal bir süreklilik olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatları Tarihi, İstanbul Mescitleri, Minber Vaz'I, Camiye Tahvil, Tevcihat.

&

Abstract: In Islamic urban development, places of worship gradually acquired a functional distinction between mescit (small neighborhood prayer spaces) and cami (mosques). Mescits, built on a local scale without a minbar or Friday sermon, differ from mosques, which possess a minbar and serve as institutionalized spaces where Friday and holiday prayers are performed. In the Ottoman period, this distinction was not fixed; many mescits were converted into mosques in accordance with social demands, vakıf resources, and physical conditions. Factors such as inadequate capacity, functional limitations, geographical accessibility, and climatic challenges played a determining role in this transformation. With the addition of a minbar, the appointment of religious officials—such as the hatib, müezzin, salâ müezzini, devirhân, and kayyım—became obligatory, along with vakıf-related officers like the câbi and nâzır responsible for managing revenues. This process operated under the supervision of the Evkaf Administration and the Sheikh al-Islam and was finalized with the sultan's berat. This study approaches the mescit-to-mosque conversion not merely as a physical alteration but as an institutional and social continuum.

Keywords: History Of Turkish Islamic Art, Masjids Of Istanbul, İnstallation Of Minbar, Conversion Of Masjids İnto Mosques, Appointment Decrees (Tevcih).

Atıf/Cite as: Kaya, Maşide Betül. "Bir Kurumsallaşma Unsuru Olarak Minber: Arşivlerde Camiye Tahvil Edilen İstanbul Mescitleri". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 346-367. doi: 10.33931/dergiabant.1836208

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

[1] Arş. Gör., Maşide Betül Kaya, Bursa Uludağ Üniversitesi, mbetulkaya@uludag.edu.tr.

1. Giriş

Bu makalede, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında İstanbul'daki bazı mescitlerin farklı sebeplerle camiye dönüştürülme süreçleri, özellikle minber vaz'ı üzerinden incelenmektedir. Aşağıda daha ayrıntılı bilgi verileceği üzere Osmanlı toplumunda cami ve mescit kavramları farklı anlamlarda kullanılmaktaydı. Cami, vakit namazlarıyla birlikte Cuma namazı, mescit ise yalnızca vakit namazlarının kılındığı mabetler olarak değerlendirilirdi. Bu işlevleri sebebiyle camilerde minber olurken mescitlerde bulunmazdı. Zaman içerisinde ihtiyaca binaen mescitlerin Cuma namazının kılınabildiği camiye dönüştürüldüğü olurdu. Söz konusu dönüşümde en belirgin özellik minber konulması ve hatip tayin edilmesidir. Minber konulması ve yeni görevlendirmelerin yapılmasıyla camiye tahvil edilen mabetler daha işlevsel hale getirilmekteydi.

Kaynaklara bakıldığında İstanbul'da, sur içi ve sur dışı dâhil olmak üzere camiye tahvil edilen mescitlerin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili temel kaynaklardan olan *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de verili bilgilere göre 18. asrın üçüncü çeyreğinde İstanbul'da 375 mescitten 166'sına minber konularak camiye tahvil edilmiştir.[2] Asrın son çeyreğinde ise bu sayının 283'e çıktığını aynı kaynakta geçen bilgilere göre dolaylı şekilde tespit ettik. Daha önce yaptığımız bir çalışmada Hadîka'da camiye tebdil edildiğinden bahsedilmeyen 18 mescidin de camiye tahvil edildiğini farklı kaynaklardan tespit etmiştik.[3] Bu veriler ışığında İstanbul'da toplamda 301 adet mescidin camiye tahvil edildiği söylenebilir. Farklı araştırmalarla bu sayının artması da muhtemeldir. Hadîka'da mescitlerin camiye tahvil sebepleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Makalemizde ise hangi zamanda ve hangi amaçla camiye dönüştürüldüğü hakkında açık bilgilerin bulunduğu mescitler incelenecektir. Söz konusu bilgileri içeren en önemli kayıtlar hiç şüphesiz arşiv belgeleridir. Arşiv araştırmalarımızda 28 mescidin camiye tahvil edilme sebeplerini içeren kayıtlar tespit edilmiştir. Bu sebeple konu, bahsi geçen bu 28 mescit üzerinden incelenecektir. Belgeler Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde fon ayrımı gözetilmeksizin genel taramalar yoluyla seçilmiştir. Burada ele alınmayan mescitlerle ilgili başka vesikaların bulunması kuvvetle muhtemel olduğu için çalışmamızda verilen rakam ve bilgiler nihai bir envanter iddiası taşımamaktadır.

Dönüşüm sürecini belgeleyen 28 vesikadan 17'sinde mescitlerin camiye tahviline yön veren faktörler, 11'inde ise daha önce tahvil edilen mescitlerin vakıf temelli yeniden kurumsallaşma süreci ve atamalar konu edilmektedir. İncelenen belgeler; padişah irâdesi (hatt-ı hümâyûn), kadı i'lâmı, arz, telhis, berat, arzuhâl, tevcih ve kadı sicili gibi farklı tür ve içerik özelliklerine sahiptir. Belgelerin bir kısmı açık tarih bilgisi taşırken, bazıları ise arşiv kaydı ya da içerik bağlamına dayanarak (ait olduğu yüzyılın yazı karakteri ve belge özelliklerine göre) yaklaşık olarak tarihlendirilmiş tahmini tarih kaydı; hazırlanan tabloda dipnot olarak verilmiştir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da çalışmamızın zaman aralığının sınırlanamaması meselesidir. Mescitten camiye tahvil süreci Osmanlı tarihinin hemen her dönemini kapsayacak şekilde oldukça geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Dolayısıyla tespit ettiğimiz belgelerin geniş bir zamana yayılmış olması çalışmanın sınırlarının daraltılmasını engelleyen husus olmuştur.

2. Mescit-Cami Kavramları ve Cuma Camii Meselesi

Mescit; Arapça "secede" (سجد) fiil kökünden türeyen bir mekân ismidir. İslâm dininde secde ve ibadet edilen, Allah (cc.) adının anıldığı temiz olan her yerdir.[4] Müslümanların bugün *cami* dediği ibadet mekânlarına İslam'ın ilk yıllarında *mescit* denilirdi. Geçmişte büyük mescitler için *el-mescidü'l-câmi* ifadesi kullanılmıştır. X. yüzyılın başlarında "cami" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.[5] Cami, *toplayan ve bir*

[2] Hüseyin Ayvansarâyî-Ali Satı- Süleyman Besim, *Hadîkatü'l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mimarî Yapılar),* hz. Ahmed Nezih Galitekin, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 299.

[3] Maşide Betül Kaya, *İstanbul'da Sonradan Minber Konularak Camiye Çevrilen Mescidler,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 163.

[4] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), 1/429.

[5] Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/46.

araya getiren demektir. İslam'ın kurumsal yapısının teşekkülü dinî yapıları da etkilemiş, sonraki dönemlerde mescit-cami ayrımına gidilmiştir. Halife tarafından hatip tayin edilen, hutbe îrad edilen, içinde minberi bulunan, Cuma ve bayram namazları kılınan mekânlara *Cuma camii (mescid-i cuma),* bu özellikleri taşımayanlara mescit denilmiştir.[6] X. yüzyılda Fustat'ta iki cuma camii varken,[7] bu sayı XI. asırda Fustat (eski Kahire) ve Kahire'de toplam on beş cuma camisine ulaştı.[8] Cuma camilerinin yaygınlık kazanması ile X. yüzyıldan sonra ıstılahî ayrım netleşmiş, *mescid-i cuma, el-mescidü'l-cami, camii kebîr* ve daha sonraları *ulu camii, minberli cami* gibi terkipleri yerleşik olarak kullanılmıştır.

Cuma camileri büyük ölçekli mekânlar olup dinî hayatın çekirdeği, şehirdeki fizikî yapının ve faaliyetlerin merkezi durumundadır. İslâm'ın ilk yıllarından beri Cuma camilerinde imamlık, hatiplik, tedrisat ve fetva işleri, halife veya halifeye bağlı vezir ya da kadı'nın tayin ettiği imamlar tarafından gerçekleştirilirdi. Cuma camii vasfını haiz olmayan küçük ölçekli mahalle mescitlerinde ise bu faaliyetler için halifenin iznine gerek duyulmuyordu.[9] Beş vakit namazlara mahsus minbersiz mescitlerde imamlar çoğunlukla mahalle eşrafınca tayin olunurdu.

İlk büyük Cuma mescidi olan Mescid-i Nebevî, sadece Medineli Müslümanların değil civarda yaşayan kabilelerin de buluşma merkezidir. Cuma günlerinde cuma namazı ve hutbe okunması bu buluşmalar için önemlidir. Peygamber ve yeni kurulan İslam Devleti'nin yöneticisi olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mescitte farklı vesilelerle halkla irtibat kurması bir taraftan risaletin bir gereği iken diğer taraftan bu uygulama siyasî ve sosyal bir veçhe barındırmıştır. Hz. Peygamberden sonra şehirlere atanan valiler de bulundukları şehirlerin mescitlerinde imam olarak halkla temas kurmuşlardır.[10]

Bir şehirde bir veya birden fazla camide cuma kılınabilmesi yalnızca ibadet ahkâmı ile açıklanamaz. Ticaret yolu üzerinde, sulak, verimli, mümbit topraklara has bölgelerin yaşam koşulları, coğrafî ve ekonomik etkenler birden fazla minberli mescidin kurulmasına sebep olmuştur.[11] Şehrin fizikî dokusu, yerleşim biçimi ve nüfusu da cuma camilerinin artışında etkilidir. Mekke gibi seyrek yerleşimin olduğu, halkın tamamını içine alan camilerin bulunduğu şehirlerde yalnızca bir camide Cuma kılınması âdet haline geldi. İslam şehirlerinde bu âdetin IX. yüzyıla kadar devam ettiği seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır.[12] Ancak kuruluş düzeninin farklılığı oldukça dağınık halde bulunan, içinden geçen nehir sebebiyle ulaşım imkanlarının kısıtlı olması ya da kalabalık cemaatden oluşan şehirlerde birden çok Cuma ve bayram namazları kılınmaya başlamıştır. Nitekim Bağdat'ın ortasından geçen nehir ve nehrin her iki yakasında dizilen yerleşim birimleri nedeniyle birden fazla cuma camisine ihtiyaç duyulmuştur. Bu mesele mezheplerin fetvalarına da konu olmuştur. Bağdat'taki uygulama Ebû Hanîfe zamanına denk gelir ki Hanefilikte bu konuya ruhsat verilmiştir.[13] Birden fazla mescitte Cuma kılınması konusunda ilk dönem uygulamalarını esas alan, Mısır ve Suriye bölgelerinde etkinlik gösteren Şafiî'ye göre sonradan kılınan camideki namaz geçersizdir. Hanbelî ve Şafiî uygulamaları birden fazla mescitte Cuma kılınmasına kısıtlama getirirken Merv ve Buhara gibi Türk İslâm şehirlerinde Hanefî fakihleri bir merkezde birden fazla mescitte Cuma kılınabileceği noktasında içtihat etmişlerdir. Bununla birlikte bu şekilde kılınan Cuma namazının kabul olup olmaması yönündeki şüphelerin bertaraf edilmesi için Cuma namazından sonra kılınan *zühr-i âhir* namazı ihdas edilmiştir. Cuma camii sayısının artmaya başladığı ilk Türk-İslâm şehirlerinin önde geleni Buhara'dır.[14]

3. Mescit ve Camilerin Dinî, İdarî ve Sosyal Yönü

İslam'da halîfenin aynı zamanda imam kabul edilmesi, İslam'ın ilk dönemlerinde mescit ve camilerin hem dinî hem de idarî işlevler üstlendiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.v.), sadece dinin değil devletin

[6] İbn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 1/557.
[7] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 132.
[8] Nasır-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 78.
[9] Ebû'l-Hasan el-Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınları, 1976), 212.
[10] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İ. Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 1992), 77-80.
[11] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, 140.
[12] Nasır-ı Husrev, *Sefername*, 70.
[13] Nusret Çam, "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mîmarisine Tesiri", *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 378.
[14] Çam, "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mîmarisine Tesiri", 378.

de başı olarak İslâm toplumunda imamlık ve liderlik görevlerini bir arada yürütmüş; bu görevler mescit merkezli bir sistem etrafında şekillenmiştir. Vefatından sonra Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'in imam tayinini hilafet için referans alarak, siyasî ve dinî işlevleri halifeye tevdi etmişlerdir.[15] Cuma mescitleri, ibadet, eğitim, yargı, savaş kararları ve diplomatik kabul gibi birçok fonksiyonu barındıran yapılar olarak hizmet vermiştir. Mescid-i Nebevî'de Suffa[16] okulu kurulmuş; heyetler mescitte kabul edilmiş, ordular buradan sevk edilmiş ve cezalar burada uygulanmıştır.[17] Bu çok yönlü yapı, Osmanlı'da da devam etmiş, cami hareminde mahkemeler yer almıştır.[18] Minber dinî temsiliyetin yanı sıra hilâfet makamı olarak siyasî otoritenin sembolü haline gelmiş; hutbe okumak iktidarın meşruiyetini ilan etmekle eşdeğer görülmüştür.[19] Halifeler hutbe aracılığıyla otoritelerini ilan etmiş, vali ve yöneticiler de bu yetkiyi vekâleten üstlenmiştir. Yönetici ve muhalifler tarafından teşvik, propoganda, azil ve biat minber aracılığı ile yapılmıştır.[20]

Yönetim vasfının camideki en somut tezahürü, yöneticinin Cuma ve bayram namazlarında bizzat imamlık yapmasıyla görülür. Cami-Cuma-hutbe ve imamet arasındaki güçlü ilişki Cuma camilerinin devlet nezdindeki önemini ortaya koyar. İmamlık *selâtin cami* ve *umûmî mescitler* için ayrı değerlendirilmiştir. Selâtin camilerinde imamlık vazifesi en önce halifeye aittir. Ebû Hanîfe ve Irak ekolüne göre, cuma imamlığı cuma namazının sıhhat şartlarından biri olup, ancak devlet reisinin uhdesindedir. Sonra naibi, daha sonra naibin tayin ettiği kişiye aittir. Şafiî ve Hicaz ekolüne göre ise devlet reisinin imamlığı sıhhat şartı değil, sünnettir. Umûmî mescitten kasıt, merkezden uzak kabile mescitleridir. Bu mescitlerin inşasına ve imam tayininde halifenin doğrudan bir tasarrufu bulunmaz. Cemaat imamı seçer, şayet seçimde ihtilaf vuku bulursa halife o zaman cemaat içinde imamlığa en lâyık gördüğü kişiyi tayin ederdi.[21]

Cuma namazının sahih kabul edilebilmesi için belirli hükümler vardır. Cuma'nın sıhhat şartlarından olan bu hükümler Hanefîler'de "vakit, hutbe, şehir, cami, cemaat, devlet başkanının izni" şeklindedir.[22] Bir mescitte Cuma namazı kılma izni bu şartların sağlanması durumunda mümkündür. Osmanlı'da mescitlerin camiye tahvilinde de Hanefî hukuku belirleyici olmuştur. Bazı kayıtlarda bu bilgiye açıkça rastlanılmaktadır. Örneğin; İstanbul Büyükçekmece Engürye Köyü Mescidi tahvil vesikasında; Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarının (eimme-i Hanefî) bu tür bir uygulamayı caiz gördükleri özellikle belirtilmiştir. Taşrada yer alan bir mescidin camiye tahvil süreci, yerleşim yerinin "şehir" (mişr) vasfı taşıyıp taşımadığına dair fıkhî değerlendirmeyi gündeme getirmiş olmalı ki; bu da dönüşümün meşruiyeti açısından şer'î gerekçelere yapılan vurguyu zaruri hâle getirmiştir.

XIX. yüzyılda Güney Afrika'nın Cape Town kasabasında yaşayan Müslümanlar arasında ortaya çıkan bir Cuma camii ihtilafı, Şafiî'lerdeki katı görüşün yüzyılın sosyal gerçekliği karşısında Osmanlı'nın dinî önderliğinde esnetilerek nasıl çözümlenmeye çalışıldığını gösterir. Coğrafî olarak Osmanlı hâkimiyetinin dışında kalan bu topluluk, farklı mezheplerin (özellikle Şafiîlerin) Cuma namazına dair yorumları sebebiyle birden fazla camide namaz kılınmasının caiz olup olmadığına dair Osmanlı şeyhülislamlığına başvurmuştur. Mezhep içi anlaşmazlık, Osmanlı Devleti'nin Londra elçiliği üzerinden Meşîhat makamına taşınmış; böylece caminin idarî birliği ve dinî meşruiyeti, merkezin fetvasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır.[23] Şeyhülislâm efendinin, "bir şehirde, ister büyük ister küçük olsun, birden fazla camide Cuma namazı kılınmasının caiz olduğu" yönündeki cevabı, sadece fıkhî bir hüküm değil, aynı zamanda

[15] Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 105-108.
[16] Hamîdullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 65.
[17] Mustafa Ağırman, *Hz. Muhammed Devrinde Mescid ve Fonksiyonları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1997), 178.
[18] Ziya Kazıcı, *Ana Hatları ile İslâm Eğitim Tarihi* (İstanbul: Bir Yayınları, 1983), 24.
[19] Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslâm Siyasî Tarihinde Hutbe Uygulaması", *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/7 (2013), 308.
[20] Ebû Cafer Muhammed bin Cerir'üt Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınları, ts.), 4/36,42,377.
[21] Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 109-113.
[22] Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınları, 1983), 3/284.
[23] İsmail Cebeci, *Ceride-i İlmiyye Fetvâları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 9,10.

Osmanlı'nın halifelik misyonu doğrultusunda İslam ümmetinin dinî birliğini sağlamaya dönük bir olgudur.

4. Osmanlı İslam Vakıf Hukukunda Mescit ve Camilerin Durumu

Vakıflar hukukunda mescit ve camiler imtiyazlı yere sahiptir. Maslahat gereği için dahi olsa avlusuna hela cinsinden temiz olmayan şeylerin yapılması caiz görülmemiştir. Bu sebeple selatîn camilerde bu birimler cami dışına konumlanmıştır. Bununla beraber bazı tasarrufları zikretmek gerekir. Cami cemaati avlu, kapı gibi teferruat cinsinden gerek duyulan yerlerde ana yapının bütünlüğüne halel getirmeden tasarrufta bulunabiliyordu. Örneğin mescide yeni bir yol açmak veya mescide giden mevcut yolu genişletmek için mescit veya cami genişse ve imkân tanıyorsa bir kısmı yola verilebiliyordu. Osmanlı tatbikatında mescit başka bir mülk ile takas edilemez. Cemaate yetmeyen mescitlerin yıkılarak daha sağlam ve geniş olarak yeniden bina edilmesine izin verilmiştir. Genişlemesine müsaade edilen mescidin genişleyeceği alan, ancak mescide vakfedilen bir mülke ait ise cevaz verilirdi.[24] Bir mahalle/köyde eski bir mescidin cemaate kâfî olduğu halde bir yenisinin inşasına izin verilmemiştir. Başka bir durum vakfedilen mescitlere minare gibi elemanların inşasına her durumda müsaade edilmemesidir. Şeyhulislâm Ebuussud Efendi'ye intikal eden bir olayda evini mescit olarak vakfeden şahıs minare koydurmak istediğinde komşuları şikâyet etmiştir. Şeyhülislâm, cemaatin ezanı işitmesi durumunda minareye gerek duyulmadığını şayet böyle ise minare koydurmak isteyen şahsın riyaya düşme tehlikesini bildirmiştir.[25] Mevkisine göre zengin veya orta dereceli vakıflarla desteklenen mescit ve camiler hakkında hâl böyle iken, minber vazʿı şer'i ve idarî yönden nasıl gerçekleşiyordu? Burada iki önemli husus vardır. Bir mescide minber konulacaksa bu, mescidin yeniden inşası sırasında gerçekleşmesi önceliklidir. Diğeri, mescidine minber vazʿ edilecek köy ya da mahalle civarında Cuma ve bayram namazlarını kılmaya elverişli caminin bulunmaması veya burada yaşayan ahalinin mevcut camiye sığmayacak kadar çok olmasıdır. Vesikalarda her iki durum da sebep olarak önümüze çıkmaktadır. Vesikalarda karşımıza çıkan bir üçüncü sebep daha vardır ki; cemaatin camiye ulaşımda fizikî güçlük yaşadığı hallerdir.

5. Merkezi Otorite-Minber-Hutbe İlişkisi

Minberin bir mimarî eleman olarak İslam kültüründeki varlığı noktasında kaynağı bakımından farklı fikirler ileri sürülmektedir. Muteber görüşe göre; Habeşistan'ın Aksum bölgesi ve Mısır'ın Sakkara bölgelerinde görülen mastaba/seki, kürsü unsuru ve İslam öncesi Arapların kullandığı hatip kürsüleriyle ilişkilidir. Minberin İslam inanışı ve ibâdet geleneğinde önemli bir rolü vardır. Erken dönemden beri cami mimarisinde minberin ibâdetin de ötesine geçen bir işlevi bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in (sav) dinî ve siyasî önder oluşu sebebiyle toplumla kurduğu iletişimde minber önemli bir araç olmuştur. Minber devlet meşruiyetinin ortaya konulduğu bir unsurdur.[26]

Türk-İslâm siyasal geleneğinde bağımsızlık ve hâkimiyetin temsili bakımından hutbe okutmak ve sikke darb etmek önemli iki unsurdur. Osmanlı Devleti'nde de erken dönemden itibaren siyasî hâkimiyetin tezahürü olarak Osman Bey adına hutbe okutulduğu bilinmektedir.[27] Selâtin camilerde hâl böyle iken mahalle bazında devletle ilişkiyi mescidin imamı gerçekleştiriyordu. Sultanî bir icazetle kadı tavsiyesi üzerine atanan mescit görevlileri ile mahalle, yönetimin yarı özerk bir birimini oluşturmaktaydı. Mahalle mescidinde hem mahalleli hem de yönetim ortak bir karar mekanizmasında buluşuyordu. Dolayısıyla camiye tahvilleri belirleyen sebeplerden bir kısmı da otorite ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin; Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarında Cuma namazının zorunlu hâle getirilmesi cami-otorite ilişkisini desteklemektedir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Cuma namazları ve mescitlerdeki günlük ibadetlere katılmayanlara yönelik fetvaları da dönemin tutumunu açıkça yansıtmaktadır.[28]

[24] Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 281.
[25] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında XVI. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 74.
[26] Yılmaz Can, "Minberin Cami Mimarisine Katılımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2, (Nisan: 2008), 26, 28.
[27] Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: İslam, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 1994), 1/140, 232.
[28] Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı-Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 57-59.

Mescitlerin tahvilinde etkili olan sebeplerden biri de Kanunî döneminde yükselen dinî ortodoksidir. Tekke ve zaviyelerde dervişlerin düzenlediği tasavvufî ayinlerin birçoğunun zararlı ve sapkın kabul edildiği için şikâyet ve fetvalara konu olduğu bilinmektedir. Devlet-i aliyyedeki tüm müslümanları sünnî şeriate itaate yönelik bir resmî siyaset oluşmuştur. Neticede zaviyeler sıkı denetim altına alınmıştır. Bu tarzdaki zaviye ve tekkelerin bir kısmı medreseye dönüşürken bir kısmı minber konularak camiye tahvil edilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde "T" planlı zaviyelerin inşâsı neredeyse sonlanmıştır. Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu dönemin sonlarında tasavvuf ile sünni İslâm arasında yeniden uzlaşı sağlansa da, büyük mimarın yapılarında derviş âyinleri değil, iç mekân birliği ve cemaat namazlarının önceliği vurgulanmıştır. II. Selim ve III. Murat dönemlerinde sufîlik yeniden güçlenmiştir. Bu durum Osmanlı dinî mimarîsinin dinamik yapısını kendi bağlamı içinde değerlendirilmesini gerektirmektedir.[29] Elimizdeki vesikalara dayalı incelenen mescitler içinde zaviye tipinde Molla Hüsrev Mescidi bulunmaktadır.

16. yüzyıldan itibaren şehirleşme ile gelen genel nüfus artışı Sinan çağından itibaren cami inşâsı talebinin artmasına katkıda bulunmuştur. Mahalle sakinlerinin mahkemelere sunduğu dilekçe doğrultusunda, padişah tarafından kadılara verilen yazılı icâzet ile cami yapımı gerçekleştirilmiştir. Dilekçelere konu olan en yaygın sebeplerin başında, cemaatin en yakın camiye ulaşımda sorun yaşamaları ve cemaatin büyümesi gelir. Padişahın onayı sonucu mescitlere birer minber eklenerek camiye tahvil uygulaması gittikçe artmaya başlamıştır.[30] Bahsi geçen durumlar, incelediğimiz vesikalardaki bilgilerle örtüşmektedir.

Osmanlı'da, vakfiyesinde mescit olarak inşa edildiği belirtilen yapıların, minber eklenerek Cuma camisine dönüştürülmesi yaygın bir durumdur. Fakat, bazı taşra camilerindeki minberlerin toplatıldığı da bilinmektedir. Örneğin, Amasya'da Sultan Bâyezid, külliye camisinin inşası tamamlandığında cemaatin burada toplanması için Yukarı Pazar'daki minberleri toplatmıştır. Külliye camisi zamanla ihtiyaca cevap veremeyince kaldırılan minberler tekrardan konulmuştur.[31] Dolayısıyla minber, cemaatin bir araya getirilmesi ve hutbe yoluyla yönetimin meşruiyetinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hanefî muhakkiklerin kuvvetle benimsediği *devlet başkanının izni* şartı bu konuda etkili olmuştur. Hutbe ancak devlet başkanının izni ve buyruğu ile okunur. Buna bağlı olarak minber vazʿı veya minber refʿi ancak yöneticinin izni ve yetkisi altındadır. Osmanlı yönetimindeki uygulamalarda da bu esas etkili olmuştur.

6. Mescitten Camiye Dönüşüm

Minber vazʿı yalnızca mimarî müdahale süreci değil, aynı zamanda toplumsal, idarî ve dinî yönü olan katmanlı bir dönüşümdür. Yerel yönetim, merkezi otorite ve vakıf idaresi arasında kurulan dengeli yapılanmanın sonucunda gerçekleşir. İncelenen vesikalara göre bir mescidin camiye tahvili şu aşamalardan geçmektedir.[32]

Tespit ve talep aşaması: Cemaatin ihtiyaçları toplumsal bir talebi doğurur. Talep, çoğu zaman vakıf mütevellisi, ashâbı hayrâttan bir şahıs veya mahalleli vasıtasıyla dile getirilir. Kadı, mütevelli, dârüssaâde ağası, şeyhülislam veya evkâf nâzırı gibi ilgili makamlar aracılığıyla padişaha iletilir.

Tahvil süreci: Padişahın izni ile minber konulmasına izin verilir. Böylece mescit artık mimari olarak değil, şer'i açıdan da cami statüsüne gelmiş olur. Hutbe, Cuma ve bayram namazları ile resmi bir forma dönüşür.

[29] Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı-Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür,* 61-67.

[30] Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı-Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür,* 69.

[31] Hüseyin Hüsameddin Abdîzâde, *Amasya Tarihi*, çev. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986), 1/94.

[32] Bu aşamalar İstanbul'daki bazı mescitlerin camiye tahvil süreçlerine ait Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen verilerin ortak yapısal analizine dayanmaktadır.

Görevler ve berat: Tahvil işlemi, yeni görevlerin atanmasını zorunlu kılar. Sorumlu vakfın geliri ile karşılanacak görevler (hatip, cüzhân, devirhân, âbkeş gibi..) beraât-ı hümâyûn ile atanır. Bu yeni tevcihatlar mutlaka "erbâb-ı istihkâk" tan yapılmalıdır. Yani ilmî ve ahlakî liyâkat esas alınır.

İzin ve tescil: Yapılan işlemler Evkâf defteri ve Defterhâne-i Âmire'de kayıt altına alınır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı merkezî bürokrasisi, taşradaki mescitlerin camiye tahvili aşamasında vakıf gelirlerinin yeterliliği, minberin konulması, hatîb tayini ve kadro adaylarının şer'î bilgi sınavlarına tabi tutulması gibi çok yönlü kriterler getirmiştir. Bu çerçevede çıkarılan düzenlemelerde, vakfedilen gayrimenkul (müsakkafât), taşınmaz (müsteğallât) ve para (nükûd) gelirinin cami görevlilerinin maaş ve hizmet giderlerini karşılayacak düzeyde olması, köy veya mahallenin nüfus ve ihtiyaç açısından cami statüsünü hak etmesi, hatip adaylarının yaş nizamına uygunluğu ve Kur'an bilgisi sınavıyla ehliyetlerinin tespiti gibi esaslar belirlenmiştir. Minberin vaz'ı ve hatîb tayini, şer'î usullere uygun vakfiyenin tanzimi ve idarî onay süreciyle birlikte değerlendirilmiş; bu işlemler için Evkaf Nezareti ve sancak meclisleri nezdinde imtihan ve kontrol mekanizmaları kurulmuştur.[33]

6.1. Mescitlerin Camiye Dönüşümüne Yön Veren Faktörler

Mescitlerin camiye tahvil edilmesinde etkili olan saiklerin cemaatin kalabalığı, ibadet mekânının yeterince büyük olduğu, iklim koşulları sebebiyle uzaktaki camilere gitmenin zor olması vb. sebepler oluşturmaktadır. Bunları aşağıdaki başlıklar altında tasnif ederek ele alabiliriz.

6.1.1. Mescidin Kapasitesi ve İşlevsel Yetersizlik

Osmanlı şehirlerinde mescitlerin camiye tahvilinde etkili olan hususların başında cemaatin mekân ihtiyacı gelir. Mekânın niteliği, cemaatin ihtiyacını karşılayacak kapasitede olması dönüşüm için uygun görülmüştür. Vesikalarda söz konusu mescitlerin "cami olmaya salâhiyyetli" oldukları açıkça belirtilmiştir. Bu şekilde minber konulması talep edilen mescitler şunlardır:

Engürye Köyü Mescidi, Büyükçekmece: Mescit Büyükçekmece'ye bağlı Engürye Köyü'ndedir. (1044/1634) tarihli kadı siciline göre, mescidin camiye tahvil talebi ashâb-ı hayrâttan Süleyman adlı şahıs tarafından kadı aracılığıyla padişaha arz edilmiştir. Vesikada Süleyman'ın mescidin tamiri ve konulacak minber için bir ücret talep etmediği, tüm masrafları kendisinin karşılayacağı açıkça belirtilmiştir. Padişah bu talebe tahvil işleminin mimari ve fıkhî bakımdan uygun olması şartlarıyla izin vermiştir. Ayrıca Zikredilen şartlar gerçekleştiği takdirde mescidin camiye tahvili kadı'nın inisiyatifine bırakılmıştır.[34] Bu vesika, Osmanlı taşrasındaki camileşme sürecinde, hayır sahibinin bireysel katılımı, kadı'nın şer'i meşruiyet denetimi, Hanefî içtihadına uygunluk, padişah izninin şartlı icrası gibi çok yönlü duruma dikkat çekmektedir.

Kâtip Sinan Mescidi: Fatih İlçesi, Bâyezid Külliyesi civarı Çobançavuş Sokak'ta yer almaktadır. Bânisi Kâtip Sinan Efendi'dir. Daltaban Mescidi olarak da bilinir.[35] (1255/1839) tarihli izin belgesinden hayır sahibi Hacı Muhammed adlı şahsın mescidin "cami olmaya salâhiyyetli" olduğunu dile getirerek kendi malıyla minber koymayı talep ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hatip olarak da bu konuda liyakat sahibi olduğuna inanılan Seyyîd Ali Halife'nin görevlendirilmesi istenmiştir.[36]

Esir Pazarı Mescidi: Esir Pazarı içinde bulunan Esir Hanı'nda yer almaktadır. Bugünkü Nuruosmaniye Camii ve Atik Ali Paşa Camii arasında Tavukçu Pazarı denilen mevkide idi. Esir Hanı 20. Yüzyıl başlarında ortadan kalkmıştır.[37] Dolaysıyla mescit günümüzde mevcut değildir. Vesikada, Seyyid Hacı Mustafa Ağa'nın inşa ettirdiği mescidin cami olmaya uygun olduğu belirtilerek, Hatip olarak Mahmud Halife'nin görevlendirilmesi talep edilmiştir. Vakfın mütevellisinin doğrudan arzı yanı sıra vakıf nâzırı

[33] Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, (Özel Hukuk –I)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012), 2/218,219.

[34] *Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (1047/1637-1638),* haz. Salih Kahriman, Sabri Atay vd., (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2011), 443, 444.

[35] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 163.

[36] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.],* No. 145, Gömlek No. 7225, 1.

[37] Yaşar Baş, "İstanbul Esir Hanı", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler IV*, (Konya: 2012), 53.

sıfatıyla şeyhülislamın işâret edilmesi, yürütülecek işin idarî ve şer'i denetim altında olduğunu göstermektedir. Şeyhülislâm nezâret makamı olarak uygulama konusunda padişahın görüşüne yön vermiştir.[38] Vakıf sahibinin hayır niyeti, mütevellinin resmi olarak arzı, Şeyhülislâmın onayı ve padişahın izni ile süreç tamamlanmıştır.

Küçük Piyâle Paşa Mescidi: Mescit, Kasım Paşa semtinde bulunur. Bugün Zincirli kuyu Caddesi'nde bulunan Küçük Piyale Camii olmalıdır. Bânisi Piyâle Paşa'dır.[39] Paşa'nın Kasımpaşa'daki ikinci camisidir. Sultan izninde mescidin ashâb-ı hayrattan Seyyid Halil adlı hayır sahibi tarafından camiye tahvil ettirilmek istendiği beyan edilmiş, açıkça cami olmaya elverişli olduğu vurgulanarak, Feyzullah Halife'nin hatip olarak atanması talep edilmiştir.[40] Bu örnekte de hayır sahibi, bireysel talebini kendi kurduğu vakıf aracılığıyla beyan etmiş; böylece mescidin camiye tahvil süreci vakfın tüzel kimliği üzerinden yürütülmüştür. Kazgâni ve Esir Pazarı mescitlerinin camiye tahvil işlemleri de bu usul üzeredir.

Sarı Kadı Karyesi Mescidi: Üsküdar'da Sarı Gazi Köyü'nde yer alan mescit, Sultan III. Murat'ın annesi Nurbânû Sultan yaptırmıştır. Hadîka'ya göre minberini vakfa mütevelli olduğu sırada Bosnalı Osman Efendi koydurmuştur.[41] Yapı bugün mevcut değildir. İzin talebini içeren belgede mescidin cami olmaya uygun olduğu beyan edilmiş ve Hüseyin Halife'nin hatip olarak tayin edilmesi istenmiştir. Vesikada yer alan "merhûme ve mağfur-leh Atîk Vâlide Sultan evkâfı mülhakâtından" ifadesi tahvil işleminin bireysel bir teşebbüs olmadığını, vakıf bünyesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Vakıf mütevellisi tarafından yapılan başvuru dârüssâde ağası tarafından (vakıf nazırı olarak) padişaha arz edilmiştir. Vesikada doğrudan bir hayır sahibinin ismine yer verilmemiştir.[42]

Kazgancı Mescidi: Fatih İlçesi Molla Gürani Mahallesi'nde yer almaktadır. Bugün Sadi Kazgani Camii olarak bilinir. Hayır sahibi Mustafa Vehbî Efendi'nin girişimiyle camiye tahvil edilmiştir. Süreçle ilgili izinnâmede mescidin cami olmaya uygun olduğu açıkça belirtilmiştir. Hayır sahibi şahıs, kendi malıyla minber konulacağını belirtmiş ve Hâfız Muhammed Emîn Halife'nin hatip tayin edilmesini talep etmiştir. Vesikada "vakf-ı mezbûr-u mütevellî, vakf-ı mümâileyh'e arz etmekle" ifadesi ile bireysel hayır iradesinin kurumsal yapı içinde temsil edildiği, talebin şahıstan bağımsız olarak vakıf tüzel kişiliği aracılığıyla padişaha arz edildiği anlaşılmaktadır.[43]

Kemal Paşa Mescidi: Mescit vesikaya göre, İstanbul'un Eski Odalar bölgesinde, halk arasında "kırk dört kapusu" diye bilinen mahalle sınırları içinde yer almaktadır. Buna göre Şehzadebaşı semti sınırları içerisindedir. Söz konusu yapı bugün Laleli'de Kemal Paşa Mahallesi'nde bulunan Kemal Paşa Camii olabilir. Mescidin camiye dönüştürülmesini isteyen Hayır sahibi Halîme Hatun, konuyla ilgili gerekçesinde mescidin cemaatinin çok ve cami olmaya salahiyetli olduğunu beyan etmiştir. Halime Hatun'un doğrudan bu arzı kadınların Osmanlı'da kamu alanı ve ibadet mekânındaki düzene katkı sunmada etkili olduklarını gösterir. Kadınlar yalnızca vakıf kurarken değil, kurumsal dönüşüm sürecinde de rol almıştır.[44]

Hacı Bayram Haftânî Mescidi: Fatih İlçesi Haseki Caddesi'nde yer almaktadır. Minberini Sadrazam Bayram Paşa koydurmuştur.[45] Konuyla ilgili belgede Hacı Yusuf adlı şahsın talebiyle mescidin cami olmaya salâhiyyetli olduğu açıkça belirtilmiş, hatip olarak da Hafız İsmail Halife'nin tayin edilmesi arz edilmiştir. Talep doğrudan vakıf nâzırı sıfatıyla İstanbul kadısı aracılığı ile padişaha sunulmuştur.[46]

[38] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1628.
[39] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 416.
[40] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 11, Gömlek No. 515, 1.
[41] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 667.
[42] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1449.
[43] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 98, Gömlek No. 4864, 1.
[44] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 639, Gömlek No. 32234, 1.
[45] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 132.
[46] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 299, Gömlek No. 15202, 1.

Vesikadan liyakat temelinde bir atamanın gerçekleştiği, kadılık makamının da hem idarî hem şer'i bakımdan yetkili ve aracı konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Burmalı Mescit (Emin Nureddin Mescidi): Fatih İlçesi, Şehzadebaşı, Kalenderhâne Islah Sokak'ta yer alan mescidin bânisi Mısır kadısı Emin Nureddin Osman Efendi'dir (ö. 1554).[47] İlgili tahvil vesikası geç döneme ait bir izn-i hümâyûndur. Ahmed Bey mescidin cami olmaya salâhiyyetli olduğunu belirterek kendi malıyla mescide minber konulmasını talep etmiştir. İbrahim Halife'nin hatipliği arz edilen vesikada, süreç mütevelli ve vakıf nâzırı olan Şeyhülislâm Efendi aracılığı ile padişaha arz edilmiştir.[48]

Bezzâz-ı Cedîd Mescidi: Fatih, Mercan Mahallesi, Uzunçarşı Caddesi, Havancı Sokak'ta yer almaktadır. Bânisi Bezzâz-ı cedîd Ali Paşa'dır. Minberini Mehmed Emin Ağa koydurmuştur.[49] Hayır sahibi Muhammed adlı şahsın arzı ile süreç başlamıştır. Mescidin camiye tahvilinin uygun olduğu ifade edilerek şahsın kendi malıyla minber koyacağı belirtilmiş ve hatiplik Halil Halife'ye tevcih edilmiştir. Bu örnek, merkezi otoritenin denetiminde bireysel hayır sahipliğinin bir ibadet mekânının dönüşümünde nasıl rol aldığını göstermektedir.[50]

6.1.2. İklim Koşulları ve Coğrafî Erişim

Mahalle ölçeğinde cami ihtiyacı, çoğu zaman yalnızca nüfus yoğunluğundan değil, aynı zamanda mevsimsel zorluklar ve mekâna erişim engellerinden de kaynaklanmaktaydı. İstanbul'da kıyı mahalleleri ve iskele çevreleri bu duruma örnektir. Ticarî ve toplumsal canlılığın doğurduğu sonuçlarla artan ihtiyaçlar, denize yakın bölgelerde yağış ve çamur gibi çevreye ait etkenlerle birleşerek camilere ulaşımı güçleştirmiştir. Bu çerçevede camiye tahvil süreci belgelerde yer alan örnek mescitler üzerinden aşağıda değerlendirilmiştir.

Kavak İskelesi Mescidi (Lala Beşir Ağa Mescidi): Üsküdar Selimiye Mahallesi Kavak İskelesi'nde yer alana mescit günümüzde mevcut değildir. 1667'de Hazînedar Lala Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Minberini Darüssaâde Ağası Beşîr Ağa koydurmuştur.[51] (1132/1719) tarihli padişah izninde gerekçe olarak mahalle halkı ve kayıkçı tayfasının bölgedeki mescitte mağduriyet yaşaması olarak belirtilmiştir. Vesikada geçen "kesret-i bâdan ve şiddet-i şitâ" ibareleri, cemaatin yoğunluğunu ve iklim şartlarından doğan erişim sorununu gündeme getirmektedir. Vakıf nezaretinde olan Bostancıbaşı Ağa ve vakıf nâzırı Muhammed Ağa'nın da süreci desteklemeleriyle mescidin camiye dönüştürülmesi için izin talep edilmiştir.[52]

Kesmekaya Mescidi: Ayvansaray Kesmekaya Mahallesi, Hamam Camii Sokağı'nda yer almaktadır. Hamamî Muhittin Camii olarak da bilinir. 1729'da bir yangında yanan mescidi Melek Ahmet Ağa yeniden inşâ ettirip bir de minber koydurmuştur.[53] Konuyla ilgili 1204/1789 tarihli izin belgesinde Seyyid Hacı Mahmud'un kendi malıyla minber koyacağı belirtilmiş ve mescidin camiye tahvili talep edilmiştir. Bu durum, mescidin cemaatin çokluğu, mahalleye yakın başka cami olmadığı, cemaatin şiddetli kış günlerinde Cuma'yı edâda zorluk çektikleri şeklinde gerekçelendirilmiştir. Mahalle cemaatinin tanıklığı üzerine oluşan toplumsal rıza, İstanbul kadısının kadı ilâmı ile belgelenmiştir.[54]

Bireysel hayır sahipliğinin başlattığı süreç; fizikî ihtiyaçların tespiti, şer'î meşruiyetin sağlanması, toplumsal rızanın temini ile devam etmiştir. Nihayetinde idarî onayın alınmasıyla, kamusal alanda kurumsal bir dönüşümle sonuçlanmıştır.

Sahaf Muhiddin Mescidi: Kasımpaşa İstiklal Mahallesi, Sahaf Cami Sokağı'nda yer alan mescidin camiye tahviliyle ilgili vesikası, hayır sahibi Mustafa adlı şahsın arzını konu edinir. Gerekçe olarak; ahâlinin şiddetli kış günlerinde Cuma'yı eda etmek için camiye ulaşımda zorluk çektikleri (şiddet-i şitâda

[47] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 106.
[48] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 566, Gömlek No. 28586, 1.
[49] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 110.
[50] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 595, Gömlek No. 30025, 1.
[51] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 634.
[52] Osmanlı Arşivi (BOA), *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Kalemi [AE.SAMD.]*, No. 221, Gömlek No. 21382, 1.
[53] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 243.
[54] Osmanlı Arşivi (BOA), *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Kalemi [AE.SAMD.]*, No. 228, Gömlek No. 21952, 1.

külliyen usret çekip, camî-i şerîfe muhtaç olmaları…) gösterilmiştir. Ayrıca mescidin cami olmaya uygun olduğu da belirtilmiştir. İlgili belgede mescide minber konulmasından başka mekanın genişletilmesi ve tamiri (tevsî ve tamir) meselesi de konu olmuştur. Hayır sahibinin kendi malıyla yapmak istediği açıkça beyan edilmiş, hatiplik görevi için de Hüseyin Halife'nin atanması istenmiştir.[55]

6.1.3. Mescidi Genişletme, Onarım ve İhya

İstanbul mescitleri, zamanla harap hâle gelmeleri veya mevcut nüfus yoğunluğunu karşılayamaması nedeniyle genişletme, onarım ve ihya faaliyetlerine konu olmuştur. Bu tür müdahaleler, yalnızca fizikî bir yenilenme değildir. İdarî ve şer'i bir dizi değişimi de içerir. Aşağıda, tevsi, tamir ve ihya çalışmaları vesilesiyle cami statüsü kazanan mescitlerin dönüşüm süreçlerinden bazı örnekler değerlendirilmiştir.

Akşemseddin Mescidi: Fatih İlçesi, Hırka-i Şerif Mahallesi, Keçeciler Caddesi'nde yer almaktadır. Minberini Sultan III. Ahmet koydurmuştur.[56] 1128/1716 tarihli padişah iznini gösteren kayıt cuma ve bayram namazları için şer'i şartların sağlanması ve dinî kadronun tayin sürecini anlatması bakımından önemlidir. Mescit statüsündeki yapı, Padişah iradesi ile tamir edilme, genişletilme ve minber konulması suretiyle camiye tahvil edilmiştir. Ancak Cami statüsü kazandığı halde hatip ve diğer görevlilerin halâ atanmaması İstanbul kadısı tarafından Padişaha arz edilmiştir. Sunulan arz üzerine Padişah, cami kadrosunun kayıt ve zaptına telhis gereğince onay vermiştir. Telhiste cami kadrosunun görev dağılımı ve yevmiyeleri açıkça belirlenmiştir. Hatip, imam, müezzin, devirhân, salâ müezzini kadroları tayin edilmiştir. Önceleri üç vakte imamlık ve müezzinlik yapan şahıslara günlük üçer akçe zam yapılarak görevleri beş vakte çıkarılmıştır. Görevli maaşları, İstanbul tamgayı sandal mukataasından (gümrük ve damga gelirleri) karşılanmak üzere küçük vakıf muhasebesine kaydedilmiştir. Her bir görevli için ayrı berat düzenlenerek görev mahalline kayıtları talep edilmiştir.[57]

Tablo 1. Akşemseddin Mescidi'nde Camiye Tahvil Sonrası Görevlendirilen Kişiler ve Yevmiyeleri

Görev	Şahıs	Yevmiye	Açıklama
Hatip	El-Hâc Mustafa Halife	8 akçe	Şeâir-i dîniyeye vâkıf, erbâb-ı ilm; camide cuma ve bayram hutbelerini okuyacak kişi.
Devirhân (1)	Abdülgani Halife	2 akçe	Zikir ve dua meclislerinde hatim veya ilahî okuyan görevli.
Devirhân (2)	İbadullah Eren	2 akçe	Dua meclisini yönetecek kişi.
Salâ Müezzini	Abdullah Halife	2 akçe	Cuma ve bayram sabahlarında salâ okuyacak müezzin.
İmam (önceki görevli)	Halil Halife	+3akçe (zam)	Daha önce "evkât-ı selâse"de görevliydi. Artık beş vakitte imamlık yapacak.
Müezzin (önceki görevli)	Mehmed Halife	+3akçe (zam)	Daha önce üç vakitte görevliydi. Şimdi "evkât-ı hamsede" ezan ve kamet ile yükümlü.

Bu vesika, Osmanlı cami sisteminde minber konulmasının ardından gelen kadro atamalarının merkezî denetimle nasıl yürütüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Mescidin camiye tahvili, cami

[55] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 553, Gömlek No. 27905, 2.

[56] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 80.

[57] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1447, Gömlek No. 18, 1.

kadrolarının vakıf ya da mukataa gelirinden maaşlandırılması ile günlük ibadetin düzenli ve denetimli biçimde icrasını da sağlamaktadır. Padişah iradesiyle gerçekleştirilen minber konulması, yalnızca mimari bir müdahale olmamakta, bunun yanında bir dizi ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Kısa sürede dinî görevlerin tespiti ve arzı doğrultusunda hazırlanan telhis, padişahın izni ile yürürlüğe girmiş ve gerekli kadroların tayini için tevcih ve berat süreci başlatılmıştır.

Davud Paşa İskelesi Mescidi (Bekir Paşa Mescidi): Fatih, Davud Paşa İskelesi civarında yer alan mescit, bugün mevcut değildir. Minberini Sadrazam Nailî Abdullah Paşa koydurmuştur.[58] 1236/1820 tarihli izin belgesine göre; mescid'in yeniden inşa edilerek cami statüsüne kavuşma süreci, hayır sahibi Abdullah Efendi tarafından başlatılmıştır. Vesikada geçen; "mürûr-ı eyyâm ile harab" ve "vücûhla ta'mîre muhtâc" ifadeleri zaman içinde yapısal yıkım ve kullanılmazlık durumuna işâret etmektedir. Mescidin cami olmaya elverişli olduğuna dikkat çekilerek, ahâlinin çokluğu nedeniyle mescidin genişletilmesine karar verilmiştir. Hayır sahibi şahıs kendi malından karşılayarak minber koymak istediğini ve tamir giderlerini karşılayacağını beyan etmiş, Cuma ve bayram namazlarına izin verilmesini, hatip olarak da Süleyman Halife'nin atanmasını talep etmiştir.[59]

Mescidin camiye dönüştürülmesi süreci şu şekilde işlemiştir: yerel ihtiyacı dile getiren toplumsal talep oluşturulmuş, harap mescidin vaziyeti, cuma namazı için elverişli mekânın bulunmaması gibi ibadete mâni olan durumlar şer'i gerekçe olarak sunulmuştur. Hayır sahibi tarafından yapılan başvurunun ardından padişah iradesi ile minber konulmuş ve mescit cami statüsü kazanmıştır.

Şah-ı Gedâ Mescidi: İstanbul, Aksaray, Küçük Langa Caddesi, Davud Paşa İskelesi civarında yer almaktadır. 1253/1838 tarihli tahvil vesikasına göre, Silâhdâr-ı Şehriyârî Mehmet Ağa kendi kazancıyla mescidi genişletme ve minber koymayı talep etmiştir. Padişah'a dârüssaâde ağası aracılığıyla sunulan talepte, Cuma ve bayram namazlarının ikâmesi için Hasan Halife'nin hatip olarak atanması istenmiştir.[60]

Vesikada bireysel hayır sahipliği yoluyla camiye olan ihtiyaç dile getirilmiştir. Mescidin mevcut hâlinin Cuma ve bayram namazları için yetersiz oluşu, doğrudan ifade edilmese de gerekçe olarak ima edilmiştir. Talep, vakıf nâzırı ve dârüssaâde ağası aracılığıyla padişaha arz edilmiştir. Süreç, padişah iradesi doğrultusunda resmiyet kazanmıştır.

6.2. Minber Vaz'ı Sonrası Kadro Yapılanması ve Görev Devirleri

Bir mescidin camiye tahvilinin hemen ardından cami görevli kadrosunun oluşturulması ve vakıf cihetlerinin yeniden düzenlenmesi süreçleri başlamaktadır. Minberin konulması ile yapının cami statüsü kazanması, görevli atamaları ve mevcut kadrolarda meydana gelen devir işlemlerini de beraberinde getirmiştir. Yukarıda Akşemseddin Mescidi örneğinde de görüldüğü üzere tahvil ve görevli ataması birlikte gerçekleşmiştir. Aşağıda ise minber vaz'ı sonrası kadro değişimi ve görev devrine dair işleyişe örnek bazı mescitler değerlendirilmiştir.

Karagümrük Mescidi (Mesih Paşa Mescidi): Karagümrük Mahallesi, Küçükdeğirmen Sokağı'nda yer alanmescidin banisi Sadrazam Hadım Mesih Mehmed Paşa'dır.[61] Minber vaz'ı yoluyla caminin kurumsallaştırılma sürecini aktaran (1102/1691) tarihli kadı siciline göre, Hüseyin Çelebi b. Ahmed, 450 kuruş nakit parayı vakfetmiştir. Bu, vakf-ı nukud (para vakfı) türünde bir uygulamadır. Vakfın amacı, bu parayı sağlam rehin ve güvenilir kefil karşılığında işleterek elde edilen kâr ile dinî hizmet giderlerini sağlamaktır. Elde edilen gelirle mescit minber konularak camiye tahvil edilmiş, hatip, üç devirhân, müezzin ve diğer görevliler ataması yapılmıştır. Hatip olarak atanan şahıs mescidin mevcut imamıdır. Devirhânlardan biri hatibe, biri müezzine, bir diğeri salâ müezzinine "meşrûtâ" olarak bağlanmıştır. Yani doğrudan müstakil olarak değil, hatip ve müezzin gibi asıl görevliye bağlı (şartlı) olarak çalışacaklardır. Devirhânlar; Osmanlı cami geleneğinde cuma namazı öncesinde Kur'an-ı Kerîm okumakla görevli kişilerdir. "Resm-i me'lûf üzre" ifadesinden camilerde cuma öncesi devirhânlar tarafından mukabele ve

[58] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 332.
[59] Osmanlı Arşivi (BOA), *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Hariciye Dairesi [AE.SMHD.I.]*, No. 260, Gömlek No. 21128, 1.
[60] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 90, Gömlek No. 4466, 1.
[61] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 257.

hatim okumanın yaygınlaştığı, camiye tahvil edilen yapılarda da bu hizmet tanımının vakıf sistemine entegre edildiği anlaşılmaktadır.[62] Görevlilerin her birine vakıf gelirlerinden belli miktarlarda ücret tahsis edilmiştir.

Tablo 2. Karagümrük Mescidi'nde Camiye Tahvil Sonrası Görevlendirilen Kişiler ve Yevmiyeleri

Görev	Sayı / İsim	Günlük Ücret
Hatip	Mesih Paşa Cami Hatibi	10 akçe
Devirhân	3 kişi: biri hatibe, biri müezzine, biri salâ müezzinine meşrûta	3x1 akçe
Müezzin-i salâ	Abdullah ve Mustafa	1 akçe
Asıl müezzin	Belirtilmemiş	1'er akçe
Kayyım	Cami görevlisi, minber seccadesini serer	30 akçe/ay (10 akçesi buhur)
Tevliyet	Vakfın yönetimi (vakfa ait)	2 akçe
Kitâbet	Evrak işleri	1 akçe
Cibâyet	Tahsilat	1 akçe
Nezâret	Denetim	1 akçe

Camiye buhur alınması ve minber seccadesinin serilmesi (hutbe için minberi hazırlamak), seccadenin hıfz ve mukabelesi (seccadenin korunması ve düzenlenmesi) için kayyım atanmıştır. Her kim camide kayyım atanırsa aylık otuz akçe verilecektir. Verilen meblağın on akçesi ile buhur alınacak, buhur yakılacak minberin seccadesi serilecek, bakım ve korumasından sorumlu olacaktır. Kalan yirmi akçe kayyımın şahsi harcamasına bırakılacaktır.

Tahvilin ardından bu dört dinî görevli, Hüseyin Çelebi'nin vakfında tanımlanmıştır. Böylece kurumsallaşan cami düzeninin kadro altyapısı oluşturulmuştur. Görevler hem bireysel kimlikleriyle hem de işlevsel bağlantılarıyla vakıf sistemine entegre edilmiştir.

Bu vesika, cami kurumsallaşmasının para vakfı aracılığıyla finanse edilmesinin en açık örneklerinden biridir. Camilerdeki görev hiyerarşisinin, sosyal katılımın, detaylı iş bölümünün ve en önemlisi vakıf hukukunun sağlam yorumuyla güvence altına alındığını göstermektedir.

Seferikoz Mescidi: Cibali Yavuz Sultan Selim Mahallesi, Seferikoz Sokağı'nda bulunmaktadır. 1137/1725 tarihli vesikaya göre; mescide daha önce minber vaz'ı gerçekleşmiştir. Vesika, mevcut görevlilerden Yusuf Halife bin Recep adına yapılan görev zammı ve berat talebine dair bir tevcih kaydı hakkındadır. Cami Hacı İbrâhim Efendi Vakfı'na bağlıdır. Vakıf kapsamında çeşitli dinî hizmetler için maaşlı kadrolar tahsis edilmiştir. Adı geçen şahsın; Yusuf bin Recebin daha önce üstlendiği hatip, nâzır ve âbkeş görevleri için aldığı maaşın yetersiz kaldığına binaen ücretine zam yapılması talep edilmiştir. Görevlerin ayrı ayrı karşılıkları yeniden belirlenmiş her bir görev için zamlı yeni ücret teklif edilmiştir. Yapılan zamların vakfiyeye uygunluğu gözetilmek istendiğinden berat ile resmiyet kazanması talep edilmiştir.[63]

Tablo 3. Seferikoz Mescidi'nde Camiye Tahvil Sonrası Görevli Kadrosu, Zam Teklifleri ve Yevmiye Değişiklikleri

Görev	Önceki Yevmiye	Zam Teklifi	Yeni Yevmiye	Görev Tanımı
Hatiplik	8,5 akçe	–	8,5 akçe	Cuma ve bayram hutbelerini okur.
Nâzırlık	2 akçe	+1	3 akçe	Vakfın ve caminin işleyişini denetler.

[62] *Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691),* haz. Hüseyin Kılıç vd., (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2011), 146-148.

[63] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 501, Gömlek No. 25345, 1.

Görev	Önceki Yevmiye	Zam Teklifi	Yeni Yevmiye	Görev Tanımı
		akçe		
Âb-keşlik	3 akçe	+1 akçe	4 akçe	Camideki su işleri ve temizlik hizmetleriyle ilgilenir.
Cibayet (tahsilat)	–	+2,5 akçe	2,5 akçe	Vakıf gelirlerinin tahsilinden sorumludur.

Bu vesika, cami statüsü kazanmış yapılarda hatiplik ve yürütülen diğer hizmetlerin (nezaret, su hizmetleri, gelir tahsili) de vakıf tarafından finanse edildiğini göstermektedir. Yusuf Halife bin Recep örneğinde olduğu üzere, bir kişi aynı anda birden fazla dinî-hizmet görevini üstlenebilmektedir. Görevler için ayrı ayrı yevmiye ücreti belirlenmekte ve değişen hizmet durumlarına göre berat ile zamlı atamalar mümkün olabilmektedir.

Firuz Ağa Mescidi: İstanbul'da Fatih Kırkçeşme civarında yer alan mescit günümüzde mevcut değildir. Mescitle ilgili 1181/1767 tarihli vesika, dersiamlık tevcihi hakkında hazırlanmıştır. Buna göre Firuz Ağa Mescidi, Süleyman Efendi bin Mehmed tarafından minber konularak daha önceden camiye tahvil edilmişti. Cami statüsü kazanan yapı artık sadece Cuma ve bayram namazlarının değil, aynı zamanda dönemin medrese geleneğiyle uyumlu olarak ilmî faaliyetlerin de yürütüleceği bir merkeze dönüşmüştür. Bu bağlamda, camide tefsir, hadis, fıkıh ve ferâiz derslerini okutmak üzere bir muallim (dersiam) tayin edilmesi gerekmiştir.

Mehmed Efendi, dersiam görevini yerine getirmek üzere aday gösterilmiş; şer'î bir sınav ile uygunluğu tespit edildikten sonra görevi tevcih ve beratla tescillenmiştir. Söz konusu atama önceki görevli vefat etmiş olduğu için onun yerine yapılmıştır. Bu vesika, bir mescitte camiye tahvili takiben süreçte sadece ibadet değil, eğitim işlevinin de devreye girdiği örneklerden biridir. Camilerin toplu ibadet mekânı olması yanında aynı zamanda ilmî otoritenin denetimi altında işlev görmesi, mescitten camiye dönüşümün önemli bir sonucudur. Minber vaz'ı sonrası oluşan ilmî fonksiyonların Osmanlı cami yapısındaki yeri somut biçimde gösterilmektedir.[64]

Savaklar Mescidi (Hirami Ahmed Paşa Mescidi): İstanbul Eğrikapı'da, Cebecibaşı Mahallesi'nde bulunana yapı, mescit-zaviye niteliğindedir. 18. yüzyılın başlarında Halvetî Tekkesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.[65] Bânisi Hirâmi Ahmet Paşa'dır. Minberini tahvîl kesedârı Sâbih Ali Efendi (ö. 1769) koydurmuştur.[66] 1182/1768 tarihli vesikaya göre; mescide daha önce minber konulmuş ve cami statüsü kazanmıştır. Fakat cami statüsünün gereği olan dinî hizmetlerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan iki görev (ciheteyn) henüz kimseye tevcih edilmemiştir. Görevlerin boş olması, cami işleyişinde aksamaya sebep olmaktadır. Cuma ve haftalık zikir günlerinde hizmetli görevlilerin ataması yapılmıştır ve görevlerin her biri için günlük birer akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca camideki minberle ilgili özel bir hizmet olarak "leff ü neşr ü hıfz" yani Cuma ve bayram namazlarında minberin seccadesinin serilip toplanması ve korunması işini ifade eden törensel bakım ve hazırlık işlerinin vakıf geliriyle karşılanacağı belirtilmiştir. İlâve olarak camide her pazartesi günü, Hz. Peygamber'in ruhuna salât u selâm ve zikir okunması için özel bir hizmet de tanımlanmış ve bu görev için ayrıca bir günlük ücret ön görülmüştür. Tüm bu görevler daha önce vakfiyede yer almasına rağmen, henüz hiçbir şahsa tevcih edilmemiştir. Bu bağlamda, ilmî ve ahlâkî liyakate sahip kişilerden biri olan Şeyh Muhammed Nizameddin adına iki görevin tevcih edilmesi ve kendisine berat verilmesi talep edilmiştir.[67]

Bu vesika, cami statüsünün sadece mimari düzenlemeler yoluyla değil, aynı zamanda dinî hizmetlerin icrası için gerekli personel kadrosunun tam teşekkül tayin edilmesiyle işler hâle geldiğini göstermektedir.

[64] Osmanlı Arşivi (BOA), *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Şubesi Tasnifi [AE.SMST.III.]*, No. 191, Gömlek No. 15083, 1.
[65] M. Baha Tanman, "Cemâlîzâde Tekkesi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993) 7/318.
[66] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,* 316.
[67] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 30, Gömlek No. 1455, 1.

Haraççı Kara Mehmed Mescidi: Fatih ilçesi Üsküplü Caddesi, Hisaraltı Sokağı'nda yer almaktadır. Minberini Dergâh-ı âlîden Abdullah Bey koydurmuştur.[68] (1198 /1784) tarihli vesikaya göre, Abdullah Bey'in evkâfına bağlıdır. Anlaşıldığına göre mescit bir süre önce cami statüsü kazanmıştır. "Minber-i latîf" ifadesinden minberin özenle ve güzel bir şekilde yapıldığını, estetik bir dikkatle camiye tahvilin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu işlem gerçekleştikten sonra vakıf kapsamındaki duagû görevi, vakfın bir mensubu olan Hanife Hatun tarafından, kızı Zebîre Hatun'a "ferâğ ve kasr-ı yed" (görevden feragat etme- burakma) yoluyla devredilmiştir. Bu görev devri, vakıf mütevellisi olan Emirü'l-Hac Abdi Efendi tarafından İstanbul kadısına arz edilmiş ve sultanın emriyle onaylanmıştır.[69]

Tahvil süreci şu şekilde ilerlemiştir: Vakıf sahibi Abdullah Bey'in iradesi ile minber talep edilmiş, İstanbul kadısı nezaretinde tescil istenmiş, padişah iradesi ile onaylandıktan sonra tevcih ve yevmiyeler kaydedilmiştir.

Bu vesika, kadınlar arası görev devri gibi örnekler içinde nadir rastlanan bir durumu kayda geçirmesiyle dikkat çekmektedir. Ferâğ ve kasr-ı yed, sadece erkekler arasında değil, vakıf sistemi içindeki kadın görevliler arasında da uygulanmaktadır. Bu durum, Osmanlı'daki kadınların vakıf bağlamında gerçekleşen atamalarda aktif rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca minberin estetik nitelikle tarif edilmesi (minber-i latîf), tahvil sürecinde görsel-mimari boyutun da önemsendiğini göstermektedir.

Kapı Ağası Çeşmesi Mescidi: Üsküdar Toptaşı Caddesi ile Harmanlık Sokağın birleştiği yerdedir. Yapı günümüzde mevcut değildir. Arakiyyeci Mescidi olarak da bilinir. Minberini Reisü'l-küttab Abdullah Efendi (ö.1764) koydurmuştur.[70] Vakfı reisülküttâb Hacı Abdi Efendi'ye aittir. Cüzhanlık tevcihi hakkında düzenlenen 1204 /1789 tarihli vesikaya göre, mescit "ta'mîr, ihyâ ve vaz'-ı minber" yoluyla belli bir zaman öncesinde zaten faal hale getirilmiştir. Süreç, Defterhâne-i Âmire'ye kayıtlı, Harameyn-i Şerifeyn Müfettişliği nezaretinde yürütülmüştür. Bu denetim, sadece fizikî dönüşümün değil, vakfın malî ve hukukî denetiminin de merkezden sağlandığını göstermektedir. Vesikaya konu olan olay, cüzhânlık görevindeki Hasan Halife'nin kendi hüsnü rızasıyla görevini Seyyid Hasan bin Seyyid Hasan'a devretmiş olmasıdır. Bu örnekte vakıf cihetleri merkezi atama yoluyla değil, görevlinin muvafakatı ile devredilmiştir. Sürecin sonunda, padişah iradesi belirtilmiş ve yeni görevli için berat yazılması istenmiştir.[71]

Bu vesika, minberin daha önce konulduğunu ve caminin hazır hâle geldiğini beyan ederken, camideki cüzhanlık görevinin görevlinin rızasıyla bir başka kişiye devredilmek istendiğini, bu devrin padişah beratıyla onaylandığını bildiren bir tevcih ve ferâğ vesikasıdır. Minber vazʿı sonrası kadro değişimi ve görev devrinin işleyişine örnektir.

Karakâdî Alâaddin Mescidi: Üsküdar'da Kâtibim Selami Ali Efendi Caddesi, Kassam Çeşme Sokağı kesişiminde yer almaktadır. 1935-37 tarihleri arasında yıkılan ahşap cami daha sonra yeniden inşâ edilmiştir. Minberi daha önce İmamzâde Mustafa tarafından vazʿ edilmiştir.[72] 1251/1836 tarihli vesika, hatip ve devirhanlık görevlerinin boşalması nedeniyle yeni atama sürecini anlatmaktadır. Hatiplik görevinde olan Hüseyin Kâmil Efendi çocuksuz vefat ettiği için hizmetin atıl kalmaması için yeni bir atamaya ihtiyaç duyulmuştur. Yerine talepte bulunan Hafız Mehmed b. Ali'dir. Aynı şekilde devirhanlık ciheti de boşta kalmıştır. Çünkü devirhanlık ve hatiplik meşrûtâ; yani biri diğerine bağlı görevlerdir. Yevmiye hatibe iki akçe, devirhana bir akçe olarak belirlenmiştir. Görevler için aday olan şahıs, atama talebini dile getirmiştir. Talep sahibinin bu görevlere ehil olup olmadığının belirlenmesi için liyakat ve uygunluğunun araştırılıp bildirilmesi istenmiştir. Sürecin değerlendirilmesi Evkâf-ı Hümâyun Müfettişi'ne tevdi edilmiştir. Nihai atama ise, padişahın iradesi ve vakıf nizamnâmeleri çerçevesinde,

[68] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 145.
[69] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 357, Gömlek No. 18113, 1.
[70] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 628.
[71] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 111, Gömlek No. 5511, 1.; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 410, Gömlek No. 20776, 1.
[72] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 644.

Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı'nın arzı ile gerçekleştirilmiştir. Görevlendirme için atama beratı verilmiş ve görev resmen tescil ediliştir.[73]

Bu vesika, Osmanlı'daki cami statüsünün yalnızca minber vaz'ı ile değil, görevli kadrosuyla da kurumsallaştığını göstermektedir. Hatiplik ve devirhanlık gibi görevlerin boş kalmaması için vakıf, idarî ve şer'î işleyiş eş zamanlı yürütülmüş; tevcih süreci kadı, evkâf müfettişi, evkâf nâzırı ve nihayetinde padişah iradesi ile tamamlanmıştır.

Hızır Bey Mescidi: Fatih İlçesi Hacı Kadın Mahallesi'nde yer almaktadır. 1254/1838 tarihli vesikaya göre mescit daha önce camiye tahvil edilmiştir. Minberini Kazasker Abdurrahim Efendi'nin damadı Abdurrahman Efendi koydurmuştur.[74] Yapı Damat Kazasker Abdurrahman Efendi vakfına bağlıdır ve Haremeyn Nezâreti'ne mülhak vakıflar arasında yer almaktadır.

Vesikanın konusu, minber konulmasından sonra camide görevli bulunan Hâfız Mehmed Emin Halife'nin çocuksuz vefatıyla, yürüttüğü cihetlerin (hitabet, sermüezzin, devirhanlık) boşalmasıdır. Yapılan sınav neticesinde, Hâfız İbrahim Ethem Halife bu görevler için ehil ve müstahak bulunarak beratının verilmesine karar verilmiştir. Görev şahsa şartlı ve denetimli olarak tevcih edilmiştir. Görevini ihmal etmesi hâlinde şahıstan alınabileceğini açıkça belirtilmiştir. Bu, Osmanlı'daki dinî görevlerde liyakat ve sorumluluk ilkesinin nasıl kayıt altına alındığını gösteren önemli bir ayrıntıdır. Özellikle, meşrûiyetin sadece padişah izniyle değil, mahalle tanıklığı, sınav ve sorumlulukla birlikte oluştuğunu vurgulaması açısından değerlidir. Camiye tahvil sadece fizikî değil, kurumsal manâda da bir dinî düzenin inşasıdır.[75]

Alaca Mescit: İstanbul'un Galata semtinde, Tersane Caddesi ile Üsküfçü Sokağı'nın birleştiği köşede yer almaktaydı. Zenbilli Ali Efendi Mescidi olarak da bilinen yapı bugün mevcut değildir. 1269/1853 tarihli vesikaya göre, geçmişte minber konularak camiye tahvil edilmiştir. İmam Hacı Hüseyin Efendi vakfına bağlıdır. Minber vazʿı ile iki önemli görev gündeme gelmiştir. Vesika konusu bu cihetler hakkındadır. "Hitabet" ve "hitabete meşrûtâ devirhanlık". Yani bu devirhanlık, camide hatip görevli olduğu sürece, hatibin sorumluluğunda işleyen, mevlit, dua ve hatimde görev alan yardımcı bir kadrodur. Görevleri, öncesinde yürüten Seyyid Hâfız Mustafa Halife b. Seyyid Ali, gönüllü olarak görevinden çekilerek Seyyid Hâfız Mehmed Emin Halife'ye devretmiştir. Tevcih talebi, şer'i mecliste sözlü beyan, göreve ehil olduğu imtihan ile belgelenmesi üzere yapılmıştır. Cerîde-i Muhâsebe kayıtlarından adayın yaşı, askerlikten muafiyeti, mahallesi incelenerek görevine engel bir durumunun olmadığı ortaya konulmuştur.[76]

Bu vesika, Osmanlı'da mescitlerin camiye tahvilinden sonra cihetlerin ferâğ ve tevcih yoluyla ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenlenmesini ve kurumsal yapının ne şekilde işlediğini belgelemektedir. Şahısların rızası, mahalle şahitliği, devlet arşivinde sicil kontrolü ve şer'î ehliyet imtihanı, görevlendirmenin çok yönlü yapıldığını göstermektedir.

Molla Hüsrev Mescidi (Sofular): İskenderpaşa Mahallesi Sofular Caddesi'nde Molla Hüsrev Sokağı'nda yer almaktadır. Minberini, IV. Mehmed dönemi devlet adamlarından Ahmet Paşa'nın oğlu, Girit valisi Mehmet Bey vaz' etmiştir.[77] Cami ters "T" planlıdır. 1301/1883 tarihli vesikaya göre mescit öncesinde camiye tahvil edilmiştir. Vesikada, Molla Hüsrev Mescidi'nin bağlı olduğu vakıf gelirlerinin artması ve görevli olan Şeyhülkurrâ Seyyid Mehmed Sadreddîn Efendi'nin günlüğüne bir akçe zam yapılması anlatılmaktadır.

Camide görevli olan hatibin günlük ücreti vakfa ait iki kıt'a vakfiyeye dayanılarak vakıf mütevellisi tarafından artırılmak istenmiştir. Bu durum, vakıf mallarının gelir getiren gayrimenkule dönüştürülmesi (akâre tebdîl) ve buradan elde edilen "galle" yani vakıf geliriyle görevlilerin maaşlarının ödenmesi şeklinde olacaktır. Bu bağlamda, mevcut görevliye verilen günlük ücret artışı yevmiye zammı şeklinde belirlenmiştir. Tüm bu işlemler, padişahın iradesiyle çıkarılan berat ile resmiyet kazanmıştır. Sürecin

[73] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 316, Gömlek No. 16070, 1
[74] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 130.
[75] Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1618, Gömlek No. 10, 1/01-02.
[76] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 427, Gömlek No. 21645, 1-2.
[77] Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, 266.

işleyişi ise ilâm ve tezkire gibi kadı ve evkaf nâzırı tarafından düzenlenen belgeler aracılığıyla kayıt altına alınmaktadır. Böylece cami hizmetleri, vakıf sisteminin malî ve bürokratik yapısıyla sürdürülebilir hâle getirilmiştir.[78]

Bu vesika, Osmanlı'da bir mescidin minber vaz'ı sonrası cami statüsüne kavuşmasıyla, vakıf gelirlerinin sürekliliği üzerinden görevlilerin yevmiyelerine zam yapılmasını içeren malî-idarî bir düzenlemeye örnektir.

Asmalı Mescit (Hoca Ferhat Mescidi): Fatih İlçesi Binbirdirek Mahallesi'nde yer alan mescit günümüzde mevcut değildir. Hoca Ferhat Mescidi olarak da bilinir. Yahya Paşa'nın vakfına bağlıdır. Minber konulması sonrasında oluşan yeni dinî kadronun kayıt altına alındığı görevlendirme defterine dair vesika önemlidir. Bir caminin işlevsel hale gelebilmesi için gereken tüm kadro yapısını gün gün yevmiyeleriyle birlikte gösterilmiştir. Vakfın mütevellisi Kapucubaşı Ali Bey, minber vaz'ını takip eden süreçte görevlerin oluşturulması için sorumluluk almıştır. Belgrad Kalesi'nde bulunan vakıf gelirlerinin istilâ nedeniyle tahsil edilemediğini, ancak yevmiyelerin aylık olarak ödeneceğini taahhüt etmiştir. Bu durum, vakıf gelirlerinin kesintiye uğraması durumunda bile dinî kadronun görevini istikrarla yürütmesi için uğraşıldığını, mütevellinin fiilî yükümlülük taşıdığını göstermektedir. Önemli bir başka husus da görevlerin meşruta (bağlı) olmalarıdır. Bazı görevler, hitabete meşruta (hatip varsa geçerli), bazıları Cuma namazına meşruta (Cuma kılınıyorsa geçerli müezzin-i cuma gibi) dır. Kayyım-ı minber, âbkeş gibi bir kısım görevler sürekli işlevini korumuştur.[79]

Tablo 4. Asmalı Mescit'te Camiye Tahvil Sonrası Görevlendirilen Kişiler ve Yevmiyeleri

Görev	Görevli Adı	Günlük Yevmiye (akçe)
Vaiz (Cuma)	Şeyh Mehmed Emin Efendi	8 akçe
Hatip	Mehmed Şakir bin İsmail	10 akçe
Ser-müezzin (baş müezzin)	Mehmed Şakir bin İsmail	5 akçe
Devirhân (1)	Hüseyin bin Ali	4 akçe
Devirhân (2)	Osman Efendi	4 akçe
Devirhân (3)	Seyyid Mehmed bin Mehmed	4 akçe
Muarrif	Hâfız Şevki Ahmed Efendi	4 akçe
Müezzin-i Cuma (1)	Hüseyin bin Ali	4 akçe
Müezzin-i Cuma (2)	Halil Halife	3 akçe
Âb-keş (şadırvanda abdest suyu hizmeti)	Mustafa bin Mehmed	3 akçe
Kayyım-ı Minber	Mustafa bin Mehmed	4 akçe
Toplam Yevmiye		54 akçe

7. Sonuç

Osmanlı şehirlerinde mescitlerin camiye tahvil edilmesi süreci, yalnızca ibadet mekânlarının fizikî dönüşüm geçirmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda şer'î, vakfî ve idarî bir dizi onay sürecinin işletildiği çok yönlü bir kurumsal dönüşüm sürecini de yansıtmaktadır. Mescitlerin camiye tahvilleri, toplumsal ihtiyaç, mahalle dinamiği ve bireysel hayır sahipliğinin kesişiminde şekillenmiştir. Vakıf iradesi esas alınarak yürütülen süreç, padişah tasdiki ile tamamlanmaktadır. Osmanlı dönemi şehir yapılanmasında, özellikle vakıflara bağlı mescitlerin zamanla camiye tahvil edilmesinde, sosyo-dinî ihtiyaçlara cevap vermesi, vakfın gelir durumu ve idarî yapısına uygunluğu gözetilmiştir. İstanbul'un o

[78] Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C.MF.]*, No. 27, Gömlek No. 1301, 1.
[79] Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Evrakı [D]*, No. 7630, Gömlek No. 1, 1.

dönem taşrada kalan yerleşimlerinde de tıpkı merkezde olduğu gibi camiye tahvil süreci devletin doğrudan bilgisi, izni ve himayesi dâhilinde yürütülmüştür. İstanbul'da bir mescidin camiye tahvili, yalnızca mimari bir müdahale değil, aynı zamanda vakfiye temelli idarî bir kurumsallaşma sürecinin başladığını da göstermektedir.

İncelenen vesikalarda mescitlerin tahvili; toplumsal talebin vakıf yapısıyla birleştiğini, şer'î gerekçelendirmenin kadı ilâmı ile sağlandığını, padişahın izn-i ve hatt-ı hümâyunuyla sürecin meşruiyet kazandığını göstermektedir. Tahvil işleminin ardından, sadece minberin fizikî yerleştirilmesiyle yetinilmemekte; hitabet, salâ müezzinliği, müezzinlik, devirhanlık, âb-keşlik, duagûluk, dersiamlık gibi görevlerin tayini, yevmiyeleri ve vakıf bütçesine uygunluğu belirlenmektedir. Vesikalarda dikkat çekici bir diğer yön ise, cami görevlilerinin ibadete yönelik görevlerinin yanında vakıf gelirlerini denetleyen, tahsil eden ve hizmetlerin düzenli icrasını temin eden görevleri de üstlenmeleridir. Böylece minber, bir caminin yalnızca şer'i statüsünü değil, aynı zamanda vakıf temelli kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlanmasında da etkili bir unsurdur. Bu bağlamda vesikalar, Osmanlı İstanbul'unda mescitlerin camiye tahvili süreci ve sonrasında cami-toplum-vakıf üçgeninde işleyen bir kurumsal yapı ve idarî süreklilik örüntüsünü açıkça gözler önüne sermektedir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdîzâde, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. çev. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986.

Ağırman, Mustafa. *Hz. Muhammed Devrinde Mescid ve Fonksiyonları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1997.

Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, (Özel Hukuk –I)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012.

Ayvansarâyî, Hüseyin vd. *Hadîkatü'l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mimarî Yapılar).* hz. Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Baş, Yaşar. "İstanbul Esir Hanı". *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler IV*. Konya: 2012.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*. çev. Mehmet Sofuoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

Can, Yılmaz. "Minberin Cami Mimarisine Katılımı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 8/2 (Nisan: 2008), 9-30.

Cebeci, İsmail. *Ceride-i İlmiyye Fetvâları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Çam, Nusret. "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mîmarisine Tesiri". *Vakıflar Dergisi* 21 (1990), 375-394.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında XVI. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İ. Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar*. çev. Ahmed Davudoğlu. 3 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, 1983.

İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadirî Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.

İbn Havkal. *10. Asırda İslam Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.

İpşirli, Mehmet. "Osmanlı Devlet Teşkilâtı". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 1. Cilt. İstanbul: İslam, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 1994.

Kaya, Maşide Betül. *İstanbul'da Sonradan Minber Konularak Camiye Çevrilen Mescitler.* İstanbul: Marmara Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kazıcı, Ziya. *Ana Hatları ile İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: Bir Yayınları, 1983.

Külekçi, Cahit. "İlk Dönem İslâm Siyasî Tarihinde Hutbe Uygulaması". *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/7 (2013), 307-321.

Mâverdi, Ebû'l-Hasan el-. *Ahkâmu's-Sultâniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.

Nasır-ı Husrev. *Sefername*. çev. Abdülvehap Tarzi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2., 1967.

Necipoğlu, Gülru. *Sinan Çağı-Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerir'üt. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtunca. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınları, ts.

Tanman, M. Baha. "Cemâlizâde Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/318-319. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691). haz. Hüseyin Kılıç vd. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (1047/1637-1638). haz. Salih Kahriman, Sabri Atay vd. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2011.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.],* No. 292, Gömlek No. 14893.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.],* No. 145, Gömlek No. 7225.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1628.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 11, Gömlek No. 515.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1449.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 98, Gömlek No. 4864.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 639, Gömlek No. 32234.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 299, Gömlek No. 15202.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 566, Gömlek No. 28586.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 595, Gömlek No. 30025.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Kalemi [AE.SAMD.]*, No. 221, Gömlek No. 21382.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Kalemi [AE.SAMD.]*, No. 228, Gömlek No. 21952.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 553, Gömlek No. 27905.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1447, Gömlek No. 18.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Hariciye Dairesi [AE.SMHD.I.]*, No. 260, Gömlek No. 21128.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 90, Gömlek No. 4466.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 501, Gömlek No. 25345.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Askerî Evrak, Sadâret Mektûbî Şubesi Tasnifi [AE.SMST.III.]*, No. 191, Gömlek No. 15083.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 30, Gömlek No. 1455.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 357, Gömlek No. 18113.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 111, Gömlek No. 5511.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 410, Gömlek No. 20776.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 316, Gömlek No. 16070.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümâyûn [HAT]*, No. 1618, Gömlek No. 10.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV.]*, No. 427, Gömlek No. 21645.

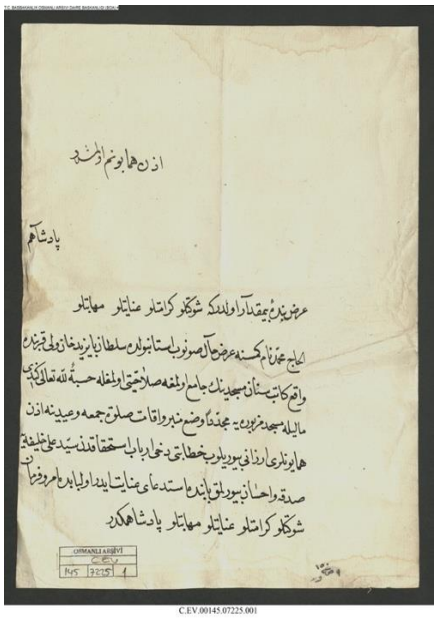
BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maliye [C.MF.]*, No. 27, Gömlek No. 1301.

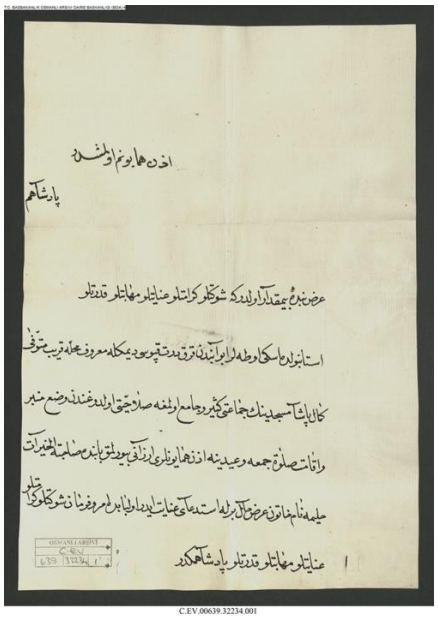
BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Evrakı [D]*, No. 7630, Gömlek No. 1.

Ekler

Ek 1: Kâtip Sinan Mescidi'ne ait minber vaz'ı ve Cuma izni hakkında arz üzere hatt-ı hümâyûn belgesi

Ek 2: Kemal Paşa Mescidine ait minber vaz'ı ve Cuma iznine dair hatt-ı hümâyûn belgesi

Ek 3: Camiye tahvil sürecine ait belgelerin özeti

Belge No	Belge Adı	Belge Türü	İçerik	Hicrî/Miladi Tarih
1	Engürye Köyü Mescidi, Büyükçekmece	Kadı sicili	Minber vaz'ı ve cuma izni	1044/1634
2	Karagümrük Mescidi	Kadı Sicili	Minber vaz'ı ve tevcihât	1102/1691
3	Akşemseddin Mescidi	Telhis, Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı sonrası cami statüsü ve din görevlilerine tevcih	1128/1716

4	Seferikoz Cami	Arz, Defter Kaydı, Nezaret, Sahh, Tezkire, Tevcîh ve Berât Talebi	Yevmiye artışı ve cihet tevcîhi	1137/1725
5	Firuz Ağa Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn, Tevcih, Kayıt	Minber vaz'ı ve ders-i âm tevcihâtı	1181/1767
6	Savaklar Mescidi	Arz, Defter Kaydı, Sahh, Tezkire, Tevcîh ve Berât Talebi	Vazife tevcîhi	1182/1768
7	Haraççı Kara Mehmed Mescidi	Arz, Tevcîh, Sahh, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı, ferâgat ve tevcih talebi.	1198/1784
8	Kapı Ağası Mescidi	Ferâğ, Arz, Defter Kaydı, Sahh, Tezkire, Tevcîh ve Berât Talebi	Tevcîh ve berat talebi	1204/1789
10	Davud Paşa İskelesi Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcihi	1236/1820
11	Esir Pazarı Mescidi	Arz, Telhis, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitâbet tevcihi	Tarihsiz[80]
12	Küçük Piyale Paşa Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcîhi	Tarihsiz[81]
13	Sarı Kadı Karyesi Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcîhi	Tarihsiz[82]

[80] Tasnif numarası (C.EV. 299/15020) ve içerik bağlamına göre 1835 yılına tarihlendiği kabul edilmiştir.

[81] C.EV fonuna kayıtlı bu tür belgeler genellikle 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Yazı karakteri, ifade tarzı ve içerdiği idarî yapı göz önünde bulundurularak yaklaşık 1830-1840 arasıdır.

[82] Arşiv fonu ve belgenin dil-üslup özellikleri dikkate alındığında 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

14	Karakadı Alâaddin Mescidi	Arz, Defter Kaydı, İzn-i Hümâyûn, Evkaf Onayı, Tevcîh ve Berat	Tevcîh ve berat talebi	1251/1836
15	Şah-ı Geda Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcîhi	1253/1838
16	Hızır Bey Mescidi	Arz, Telhis, İzn-i Hümâyûn, İmtihan, Tevcih ve Berat Talebi	Tevcîh ve berat talebi	1254 /1839
17	Kavak İskelesi Mescidi	İ'lâm, Arz, Telhîs, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve cuma izni	1255/1839
18	Kâtip Sinan Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve cuma izni	1255/1839
19	Alaca Mescit	İ'lâm, ferâğ ve tevcih, evkaf muhâsebe kaydı	Hitabet ve devirhanlık cihetlerinin tevcihi	1269/1853
20	Molla Hüsrev Mescidi	İ'lâm, Tezkire, Nişân-ıHümâyûn	Vazife zammı ve berat verilmesi	1301/1883
21	Kesme Kaya Mescidi	İ'lâm, Arz, İzn-i Hümâyûn	Camiye tahvil ve cuma izni	1320/1902
22	Kazgancı Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve cuma izni	Tarihsiz[83]
23	Kemal Paşa Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve cuma izni	Tarihsiz[84]
24	Sahaf Muhiddin Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcîhi	Tarihsiz[85]

[83] Üslubu, hattı ve arşiv fon kodu göz önüne alındığında, düzenlenme tarihi 19. yüzyıl ortaları olarak tahmin edilmektedir.
[84] C.EV fonu ve belge dili esas alınarak tahmini olarak 19. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir.
[85] Fon ve üslup özelliklerine dayanarak düzenlenme tarihi 19. yüzyıl ortaları olarak değerlendirilmektedir.

25	Hacı Bayram Haftânî Mescidi	Arz, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitabet tevcîhi	Tarihsiz[86]
26	Burmalı Mescit	Telhis, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitâbet izni	Tarihsiz[87]
27	Bezzâz-ı Cedîd Ali Paşa Mescidi	Telhis, İzn-i Hümâyûn	Minber vaz'ı ve hitâbet izni	Tarihsiz[88]
28	Asmalı Mescit	Vazife Defteri	Minber vaz'ı sonrası görev tevcihleri ve yevmiye defteri	Tarihsiz[89]

[86] Arşiv bağlamına göre tahmini 19. yüzyıl ortaları.

[87] C.EV tasnifindeki benzer belgeler dikkate alındığında 19. yüzyıl ortaları tahmin edilmektedir.

[88] Arşiv numarası (C.EV.595/30025) ve içeriğin dil özellikleri doğrultusunda, belge muhtemelen 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

[89] İçerik ve yazı üslubuna göre yaklaşık olarak 18-19. yüzyıl arasında tarihlendirilebilir.